

30

6 NOV 2011

ԱԶԼՏ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ

թիվ 39

ԱՏՐՈՒՇԱՆ

30

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

ՔՆՆԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ ՄԸ ԻՐ ԿԵԱՆՔԻՆ ԵՒ ԳՈՐԾԻՆ ՎՐԱՅ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՒՆՆ

Վ. ԵՒ Պ. ԶԱՐԳԱՐԵԱՆ ԵՂՐԱՅՐԵՐՈՒ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ար. Տպագր. ՆՇԱՆ-ՊԱՊԻԿԵԱՆ

1911

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

891-99-099
ԱՏՐՈՒՇԱՆ
7-99 ԵՐ.

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

ՔՆՆԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ ՄԸ ԻՐ ԿԵԱՆՔԻՆ ԵՒ ԳՈՐԾԻՆ ՎՐԱՅ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Վ. ԵՒ Պ. ԶԱՐԳՍՐԵԱՆ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐՈՒ

Կ. ՊՈԼԻՍ

Տպագր. ՆՇՈՆ-ՊԱՊԻԿԵԱՆ

1911

08.04.2013

67.046

29985-4.6.

(3033-48)

12867-58

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

00

Մ'ուսաներր չառ երկար բռնեցին Դու-
րեանին սուգը . ինքն է անտարակոյս քնա-
րերգութեան ամէնէն անգութ հունձքը ,
և ինքը՝ նոր հարսերու չիրիմին այցելու
թիթեռնիկը :

Գերեզմանէն՝ սիրահարը , խարտիչա-
գեղ կոյսին կ'իմացնէ , աերեւներուն թա-
փելուն , երբ վաս փնտռելու գերեզմանին
մէջ իմ կաշո . անկիւն մը զայն պիտի
գտնես , և ծաղիկներու հոյլեր անոր չորս-
ղին ծլած : Դեղձան վարսերուդ համար՝
անկէ քաղէ ծաղիկներ , որոնք սրտէս

ծներ են. անոնք այն երգերն են զոր չեմ
գրած, բայց մտածեր. սիրոյ խօսքեր զոր
քեզ չեմ ըսած: Այսպէս երգած է Սթէք-
քէթիի քնարը: Ու Դուրեանի յիշատակը
համանման ողբերգ մը չէ: Ի՞նչ կը նշա-
նակէր իր այս խօսքը.

«Կոյս մ'է նաեւ գերեզման...

Կա՞յ խորունկ սիրս մ'սուր նման...

Ու այդ խորունկ սրտին մէջ՝ թաղուած
է Դուրեանի ատրուչան խանդը. անոր
հողվարքին վրայ, կոյսը թող ցանէ ծաղկի
սերմեր, և Դուրեանի մեռած հառաչներէն՝
ան պիտի անըջէ աննման ծղող հարսնուկ-
ներ: Դուրեանի կոյսը թող ժլտտ չըլլայ,
թող այցելէ գերեզման, բանաստեղծը
պիտի գոհանայ, եթէ տուած է մէկուն սէր,
պիտի հառաչէ.

Իցի՛ւ ք'անոր գերեզմանին փառն լինիմ,
Եւ դու քօճած զայս ճնշել շուրջս... առսատե՛լ...
Քեզ հրպելու համար հարկ լոկ գոյ թիրիմ...»

Աշուղային անծայրածիր սիրոյ խանդին
մէջ կը լողայ, փոյթ չէ կարծես հոն ծո-

վամոյն ըլլալը. բաւական է որ սէրը ըլլայ
ծովը, ո՞վ կարող է սանձահարել սիրոյ
ճախրը քնար սրտերու. մահաւանդ երբ
անսովոր առաջանդ մըն է որ կը յուզէ սի-
րոյ քնարին լարերը: Դուրեան ամէն քնն-
քուշուրթիւն կ'ուզէ հագնիլ, որպէս զի յա-
ջողի գրաւել իր սիրունւոյն սիրտը. և ի՞նչ
յուզիչ իղձեր են ասոնք.

Պարսէզդ իցի՛ւ քէ փքթէի վարդ լացող.

Եւ երբ գայիր այգուն ճալին ժպտով պերն՝

Գոյնով ներկել այտեդ, քալիւ գոգդ իմ ցող.

Վերջին ճնշիկս ի գիրկդ առնէր ելեւէջ:

Կ'ուզէ ըլլալ առու մը վճիտ, ուր ցո-
լար հուրին ժպիտը: Կ'ուզէ ըլլալ ճա-
ռագայթ և շողալ տարփանայչի այտերուն
վրայ ու անուշաբոյր մաղերուն մէջ մա-
րիլ. կ'ուզէ ըլլալ հեւացող հով մ'անուշիկ
և սրբել սիրունւոյն արցունքները: Եւ
միայն Դուրեանը չէ որ կոյսին գեղէն կը
շառագունի և կ'այլալի. մանիշակը գլխի-
կոր սուգ կը բռնէ, վարդը կը չիկնի, շու-
շանը կը աժգունի.

Եւ դեռ ըսեմ... օր մերկին
Ամպոսեցաւ... Էր արդեօք...
Երբոր կ'ընէր նէ աղօթք
Վերն յառած աչկն ու նոզին:»

Փափուկ գոյներով դաշտանկար մը կը
ստեղծէ. կ'ըլլայ սրնդանար սիրունայն՝
որ թաւուաքի մը խորը՝ ընկողմանած է,
նուաղկոտ ամբան սրւգլին պէս՝ կը հեւայ,
շուշան մասներով ծալիկ կը փետտէ՝ հիւ-
ցած է Դուրեան, կ'ըսէ անոր.

«Ըբիր աչացդ մէկ կայծին
Եւ մէկ վանկիդ զիս գերին,
Շրդալեցիր զիս, ա՛նգուր,
Նշողներովն վե՛ն նոզուդ:»

Եւ ի՛նչ յուսահատ, և սրտաբեկ այրած
կուրծքով կ'երգէ այս սողերը.

«Երբ կը փախչիմ ժայռ ու սար՝
Ջախջախել սիւսս եւ բնար,
Հովին մէջէն միտս մընչես՝
Թէ բնաւ զիս սիրած չես:»

Ու այս պարագային՝ սիրով ու սրտով
կը գրկէ ցուրտ հօղը: Պ. Արշակ Զօպան-

եանի անսահման պոռնիկը չէ գերեզմանը,
այլ կայս մը, խորունկ սիրտ մը աննման:

Դուրեանի յուզուած սիրտը իր քեր-
թուածներուն մէջ թափեր է զգացմունքի,
վշտի կրակը, ըստ իս՝ շանթերն ալ այդ
սրտէն կրնան կրակ ծծել: Խեղճ Դուրեան,
կարծես քարէ քար կը դարնէ իր գլուխը.
«բոլլ մը նայուածք՝ փունջ մը ժպիտ՝ քու-
րայ մը խօսք» դիւթեր են զինքը. իր ճա-
կատագրին սեւ գիծը զարհուրելի է, ի՛նչ
դարման իր ցաւերուն, թող ինքը խօսի՝
ջինջ վտակին հետ, սիրել զեփիւսը, առ-
տուան շաղը, իրիկուան բալը, գրկել
քնարը. սիրունին յուշիկ անոր կը մօտե-
նայ ու կ'ըսէ. «Քնարդ է ցուրտ սիրտ,
և սէրդ՝ ցաւ». բանաստեղծը կը զմայլի
անոր անապակ սրտին, բոլլ մը նայուած-
քին, փունջ մը ժպիտին: Դիւթուած է:

Բլրակներով գրկուած լճակը՝ ուր ճեր-
մակ կարագները կը լուշան, տաքփառենչիկ
պարմանիկն և օրիորդ՝ երբ երգն ի բերան
կը թիալարեն. ուռենիներ կ'ըսած ճիւղե-
քով կարծես մեռելներու սուգը կը թա-

փեն ջրին մէջ. ու մարմանդի մը պուրակի
մէջ, կոյս մը՝ ճերմակ աղանիւրի մը արիւնը
կը ձօնէ շիրմին, ուր կը հանգչի անձնաւ
պան սիրահարը: Այս պատկեր է, զգաց-
մունքի կաթիլ մը, պուտ մը բնական զե-
ղեցկութիւն. հոս կ'ընդօրինակեմ Դու-
բանի լճակը, ուր կը գտնես զգացմունքի
ծով, անբովանդակելի գեղեցկութիւն.

Ինչո՞ւ ապամ ես, լրնակ,
Ու չեն խայտար քն ալեակք,
Միքէ հայելոյդ մէջ անձկաւ
Գեղունի՞ մը նայեցաւ:

Եւ կամ միքէ կ'զմայլի՞ն
Ալեակքդ երկնի կապոյտին,
Եւ այն ամպոց լուսավորիք
Որք նըմանին փրփուրիդ:

Մեղամաղձոս լրնակ իմ,
Քեզ հետ ըլլանք մթերիմ,
Սիրեմ քեզի պէս ես ալ
Գրուել, լռել ու խոկալ:

Ռ'բան ունիս դու ալի՜
Հակաս ա'յնքան խոկ ունի,
Ռ'բան ունիս դու փրփուր,
Սիրես ա'յնքան խոց ունի ըլլալ:

Այլ եթէ գոգդ ալ քափին
Բոլբն աստեղաց երկրնին,
Նրմանիլ չ'ես կրնար դուն
Հոգւոյս՝ որ է բոց անհոն:

Հող աստղեր չ'են մեռնիւր,
Ծաղիկներ հող չ'են բոռմիւր,
Ամպերն չ'են քրջեր հող,
Երբ խաղալ էք դու եւ օդ:

Լրնա՛կ, դու ես քագունիս,
Զի ք'նով է մ'ալ խորամիս,
Գարձեալ խորքիդ մէջ խրոտիլ
Զիս կը պանէս դողողալով:

Շատեր գիս մեծեցին,
«Բընար մունի սոսկ» — քսին.
Մին՝ «Գողղոջ է, գոյն չունի» —
Միւսն ալ ըսաւ. — «Կը մեռնի՛:»

Ոչ ոք ըսաւ. — «Հէ՛ք սրղայ,
Արդեօք ինչո՞ւ կը մըխայ,
Թերեւս ըլլալ գեղանի,
Թէ որ սիրեմ, չը մեռնի:»

Ոչ ոք ըսաւ. — «Սա սրղին
Պատենք սիրք սքսմագին,
Նայինք ինչէ՛ր գրուած կան...»
— Հոն հրդեհ կայ, ոչ մատան:

Հոն կայ մոխիր... յիշատակ...
Ալեական յուզեմ քող, լրնա՛կ,
Զի եւ խորիկ մէջ անձկաւ
- Յուսանաւ մը նայեցաւ... »

Պահ մը երազներով մխիթարուեցաւ .
վասն զի համբոյր մը առաւ ներանէ , երբ
հորիզոնին վերեւ կարմիր շողերը կը մա-
րէին . անոր կուրծքին վրայ իր ձեռքը
զգաց թէ « սիրոյ երկին մ'որոտար » , ան-
հուն համբոյրի մը պէս անոր գիրկը կը
թօշնի դալկահար , ան զինքը իր քովը
դալարեայ գորգի վրայ կը նստեցնէ . խօ-
սել սիրունուոյն հետ , իրեն համար հառ-
նիլ է .

« Նէ քողոց որ վարսն ազաւ
Սիւզը դէպ յիս բերելով
Միտ հովանիւ բոլորեցաւ
ձախաւս զով բոլորեով : »

Բայց բանաստեղծին այդ ոսկեզօծ ժա-
մը կը սահի , կը թռի՝ հալածական ճակա-
տագրի սեւ երկաթէ ձեռքերէն : Իրարու
սէր կ'ուխտեն , և այդ երզումէն աստղերը

կը դողդղան անարկու : Բայց կ'երազեմ
թէ ինչ է զբժումը : Դուքեանը ուզած է
յաւէտ պաշտել իր սիրունին , սիրել անոր
սեւ աչերուն աստղերը . իր փափաքներն
չատ են . երգած է .

« Եւ ուզեցի միտ հովն ըլլալ ,
Միտ ընել բոլորին արտին ,
Շնչել՝ խրմել ներս հոգին ,
Եւ շօճափել լոկ ձիւնափայ
Ծոծրակին վրայ ծալ ծալ
Թափալ փարսից ալեական ծրփին :
Ովկէան մը սքսումն լսեցի .
« Զիս կը նեղեմ » նրծծեց ինձի : »

Սիրունին երես դարձուցած է , գոչեր է
անոր « Սիրել չես կրնար զիս » . այդ սառ-
տերու ամպրոպ մըն է հոգեցունց . ու կը
հեռանայ սիրունին .

« Որոտացին խոկմանց ամպեր ,
Կայծակմանս քիմ հոգիս ,
Մոխիր դարձան երազներս յիս ,
ձախաւս ինձիս ի վեր .
Խոր մը կար , որ զիս չէր ծաղեր
Այն լուս փռն էր գերեզմանիս... »

Փունջ մը կընճիւ՝ բոլ մը կայծալ՝
Դրժոխ մ'անէժք խոցեց հոգեակս:»

Ինչ անոյց սփտիանքի խորչն է այն,
գերեզմանին փառը, մեր երկրորդ մայրը,
յաւիանական մայրը ուր կը գտնենք մեր
վշտերուն անկողինը, ու որքան հանգիստ
անկողին: Լամարդին իրաւունք ունէր
գերեզմանը իր հայրը անուանել, և իր
մարմինը պատող որդերը՝ եղբայրներ քոյ-
րե՛ր:

Քիչ մ'ալ երազենք Վասիւրի չքնաղ
մէկ պատկերը, Դուրեան իր բարեկամ
Վարդան Լուսինեանի գերեզմանին առջև
կը հեծէ, անոր հոգիին կը հարցնէ.

«Ո՛հ, կը յիշե՞ս, Չամկնայի
Սարը նրսած լուռ մըխալինք,
Ուր շուք սային մեզի նոնիք՝
Սեւ նովանցք վրճաւարի:»

Անոնք չէին խօսեր, կը կարծէին թէ
խօսքը իրենց հոգւոյն անհունութիւնը կը
պղծէ, գերթ երկու տգիտն բոցեր իրա-
րու մէջ անոնք կ'այրէին. սեւ կը ծծէին,

սեւ անհասնում, իրենց հոգիներն նոճի-
ներու թռչն թիթեռնիկներ էին: Ինչ սոս-
կալի է՝ սրտաբեկ սեւ մրմունջներու այս
փունջը.

«Անյուսուրի՛ւն, գերեզմանի
Այդ սեւ կարը շա՛ս րմպեցինք,
Քեզ յալրեցուց այդ րմպելիք,
Եղար երկնից քոժոյցն որդի:»

Կը հարցնէ իր անմուանալի մեռած բա-
րեկամին.

«Երջանի՞ն ես նոյ քէ քրքուտ,
Չուարքնոյ ետով լուր մ'ի՞նձ դրելէ.
Ա՛հ, այս աշխարհս միշտ քաղաւի է...
Ցաւերու մեծ մայր մ'է աշխարհ:»

Ու եթէ Վարդան պատասխանէ թէ
հոն իր ուղածները կան, բանաստեղծը
յօժար է թօթվել հոգւոյն ալտոտ ձորձը,
և հոյ հագնիլ, հոյ սգաւոր:

Մահը միշտ աչքին առջեւն է, գերեզ-
մանը իրեն հաճար պատրաստ փոս մ'ունի.
Թեւերը ջախջախ աղաւանի մը պէս, դէպ ի
չիրիմ կը դիմէ, բայց մեռնիլ, ա՛հ սոս-

կալի է, սէրը իր մէջ դեռ մեռած չէ, ու
թէեւ սեւ նոճիներու մէջ հառաչ մըն է,
թափեղու մօտ աշնան մէկ տերեւ. բայց
դեռ կ'ուզէ ապրիլ.

«Ո՛հ, կայծ սրէք ինձ, կայծ՝ սրէք, ապրիլ...
Ի՛նչ, երազ վերջ գրելի ցուր շիրիմ...
Այս նախազգիր ի՛նչ սեւ է Աստուծո՛ւ,
Արդեօք դամբանի մուրճովն է զընուած...
Ո՛հ, սրէք նոցոյս կրակի մը կարիլ,
Սիրե՛լ կ'ուզեմ դեռ լ'ապրիլ ու ապրիլ՝
երկնի աստղե՛ր, նոցոյս մէջ քնկե՛ք,
կայծ սրէք, կեանք ձեր սիրահարին նէ:
Գարունն ո՛չ մէկ վարդ հակիսի դարկամար,
Ո՛չ երկնի շողերն ժպտի մ'ինձ չէ՛ն տար.
Գիշերն միտ դադադս, աստղեր ջաներ,
Լուսինն յար կու լայ խուզարկէ վրաներ,
Կ'ըլլան մարդիկ որ լացող մը չուին,
Անոր համար է որ եւս դրաւ այդ լուսին,
Եւ մահամերձն ալ կ'ուզէ երկու բան,
Նախ կեանքը, վերջը լացող մ'իր վրան:...
Ի գո՛ւր քառուսներ լրտեցին իմ տուրջ,
Գաղսնապան տերեւ չառին երբէք շունչ,
Որ չը խռովեն երազըս վրան,
Թող սրին որ միտ զնէ երազեմ,
Եւ ի գո՛ւր ծաղկունք վերքերներ գարնան՝

Միտ խրեկարկեցին խղիմանցս խորան...
Ո՛հ, նո՛սա ամէնք զիս ծաղրէր եմ...
Աստուծոյ ծաղրն է աշխարհ ալ աղիւսն...»

Իր ՏԵՏՈՒՆՈՅԸ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԴԷՄ ՔՆԱՐԻՆ
դառն հառաչն է, իրե՛ն յափշտակուած է
ճակարին վարդը, աչքին բացը, շրթանց
թրթռումները, հոգւոյն թռիչք. անպա-
րադրելի անէծք մը կը խորհի ըլլալ. զԱս-
տուած իրեն մասին ոխերիմ կը նկատէ,
բայց օր մը վերջը զՂԾՈՒՄԻ երգը կը վու-
զուէ. կրէկ պաղ քրտանց մէջ սեւ մրափ
մ'էր քաշած, թօշնած զոյգ մը վարդեր իր
այտերուն վրայ կ'այրէջին, ճակարին վրայ
մեռելի դալկութիւն մը կը պլպլար, մա-
հու թռիչ մ'ուռնէր, կը լսէ մօրը հեծեծումը,
բանալով խոնջած աշուրները, մօրը ար-
տօսըն կը նշմարէ, ճշմարիտ գորովի մար-
գարիւններ են այդ կայլակները: Եւ ինչո՞ւ
մայրը անհուն ցաւ մ'ուռնի, ապաշաւի
քնարը կը լսեցնէ.

«Այն սեւ ցաւը ե՛ս էի...
Ո՛հ, զրուխտս փոքրիկեց,

Այս սեւ հեղեղն արի դուրս.
Ո՛հ, հեղե՛լ ինձ, Ասատա՛ծ իմ,
Մօրս արտօրք տխր...:»

Փափուկ սիրտ, փափուկ քնար, խռով-
քի ժամուն իր ահաւոր անէծքը կը բար-
ձրանար դէպ ի երկինք, զայն վար կը
քաշէր իր գղջական սպօթքով:

Դուրեան կը տեսնենք որ անասանելի
սէր մ'ունի, թէեւ յուսախարստութիւնը իր
մէջ գերեզմանական ձայն մ'ունի, սակայն
սէրը իր մէջ այնքան բռնկած է, որ կա-
րող չէ յուսահատութեան թոյնը իսպառ
զինքը ջլատելու, մինչեւ գերեզման իր
սիրունւոյն սէրը կ'երգէ:

*
* *

Մեր մէջ ընդհանուր գաղափար մըն էր
դարձած, որ բանաստեղծը, անհրաժեշտ
թատերագիր ալ պիտի ըլլար. այս գաղա-
փարին հաւատարիմ մնացեր են Պէշիկ-
թաշլեան, Հէքիմեան, Թէրզեան և նաեւ
Դուրեան: Բայց գեղեցկագիտական այդ

երկու ուրոյն ճիւղերու մէջ համահաւա-
սար յաջողութիւն գտնելը դիւրին չէր:
Դուրեան իբր թատերագիր շատ երկիւ-
ղած է. յառաջարանին մէջ կ'ըսէ. «Մէկ
քանի տարիէ ի վեր յղացած երկոցս մէջ
ոոյն ժամանակակից թատերախաղն ահա
կը համարձակիմ ի լոյս ընծայել իբր առա-
ջին պտուղ իմ ճգանց դոր կ'ուզեմ նուի-
րել Ազգիս: Սոյն հրատարակումն ինձ հա-
մար նոր է. ուստի դողդոջալով կ'իջնեմ
յառպարէզ առաջնորդող աստիճանները,
ներսուլամիտ ժպիտներ ակնկալելով:» Այս
համեստ մտքով հրատարակած է իր Դու-
կասոֆի արկածներուն թատերագրու-
թիւնը: Սիրահարներ՝ Վարդուհի և Եղ-
ուարդ աղքատութեան պատճառով չեն
կրնար իրենց փափաքին հասնիլ, և
անձնասպան կ'ըլլան: Աղքատութիւնը
անբարոյական վատ միջոցներ ցոյց տուած
է. Դուկասոֆ յիսուն ոսկիի համար՝
իր դուստրը Վարդուհին Նահապետ-
ֆի հաճոյքներուն կը մատնէ: Յիսուն ոս-
կին չի փրկիր զինքը. սապատող Մա-

կարը՝ որ գործակատար է Նահապետոֆի՝
կեղծ սոսկի յանձնած է անանկացած աղքատ
Ղուկասոֆին։ Դուրեան վիպասոմանական
հանգույցներ կը գործածէ այդ ողբերգու-
տեսարաններուն մէջ. Թատրոնին վերջերը
կը լուծուի ամէնէն մեծ հանգույցը. Նահա-
պետոֆը՝ Ղուկասոֆի ապօրէն զաւակն է,
որով Վարդուհին՝ անոր քոյրն է։ Ընտա-
նեկան ազտոտ տեսարաններ բացուած են։
Ու Վարդուհին իր բուն սիրական բանառ-
տեղծ Եղուարդին հետ կարգուելու համար,
հառարակ կնիկան դեր մը կատարելը՝ ան-
բնական ու անբարոյական չի գտներ.
միայն հայրն է որ չարաչար խղճի խայթ
կը զգայ, թէ ինչո՞ւ աղքատութեան պատ-
ճառաւ կը ստիպուի արատաւորել իր աղ-
ջըկան կուսութիւնը։

Յանդուգն դատաստան չի համարուիր
անշուշտ, եթէ ըսեմ, թէ բանաստեղծ սի-
րահարը, ազոտ պատկերն է Դուրեանին։
Ղուկասոֆի աղջկան՝ Վարդուհին սիրա-
հարեալ է բանաստեղծ Եղուարդը, բայց

Ղուկասոֆ կ'իմացնէ Եղուարդին որ բա-
նաստեղծութիւնը աղքատութեան զար-
ման չէ։ Ղուկասոֆ ժամանակին ռուսա-
հայ նշանաւոր հարուստներէն էր, անան-
կանալուն ա՛լ կը կոչուի Թովմաս. այդ
Թովմասը Եղուարդին կ'ըսէ.

«Եղուա՛րդ, Ղուկասոֆի ազարանը կը
վայլէր կարգալ, զրել, նուաղել և զբօս-
նուլ... բայց Թովմայի հիւզը աստնք չըն-
դունիր, եթէ չես ուզեր իւզոտ օձիքով,
մաշած ու պատռած հագուստ հագնիլ,
սոկեղօծ թշուառ մը, ինծի պէս մուրաց-
կան մ'ըլլալ, սա տարբերութեամբ որ եթէ
ես պզնձէ թան մը ունիմ, դու քնար մը
պիտի ունենաս... Վերջապէս եթէ չես
ուզեր բացարձակ մուրացկան մ'ըլլալ,
կրակը նետէ այդ մրտած թուղթերը, ո-
րոց վրայ ընդունայն քրրան ու լոյս կը
թափես... Տաղերգութեանց մէջ սիրուն-
ւայդ առջեւ խոստմունքներ, անձուրու-
ցութիւններ կը շարես... Վախճա՛նէ այդ
մուրացկանութեան նպատառ քնարը։»

եւ Եղուարդ կը պատասխանէ .

«Բայց օր մը անշուշտ անոր յարգը կը ճաչցուի» :

Թովմաս կ'ըսէ .

«Այո՛, գուցէ անպակաս ոտիկզօծ պիտի յիշատակուի խեղճ ու անշուք մեռնելէ վերջ, յօրանջող քահանաներ՝ գերեզման-նոցին ճամբուն վրայ գտնուած փոսի մը մէջ քեզ նետելէ ետքը, երեսկախ ու դժգոհ մեռելաթաղներ՝ քանի մը թիցուրտ հօլ վրադ թափելէ և տարիներ գերեզմանիդ հողակոյտը հարթ և անյայտ ընելէ վերջը : Մ'ա՞րդն է սպորտը թէ փտած ոտկորը, սի՛րտն է զգացողը թէ գերեզմանը . . . կը հասկնաս . . . զնա՛, գործաւոր եղիր, բայց երբէք մի՛ փափաքիր հայ մատենագիր ըլլալ :»

Քնարի ու մատենագրութեան վրայ ամէն ակնարկութիւն վերադրելի է Դու-կանին : Բանաստեղծը ըմբռնած էր որ օր մը անշուշտ իր քնարին յարգը կը ճանչցուի . կը տեսնէր որ քնարը զինքը ազ-

քատ կը պահէր . այս ամէնը իրեն շատ ծանօթ էր :

Նիւթը բոլորովին աննպատակ, անմաս է այն ատենուան հայ մտքին, հայ ընտա-նեկան կեանքին և կարծես բոլորովին բռն-նազբօս բան մը . ինչ նպատակով կը գրէ իր այս թատրոնը . կ'ըսէ յառաջաբանին մէջ . «Ձայս երկասիրելով՝ իմ մասնաւոր գիտումն է իմ աննշանութեամբ օրինակ ըլլալ ուրիշ թատերագրաց՝ որ աւելի արդի ընտանեկան անցքերը սլարունա-կող բարոյալից թատերախաղեր յօրի-նելու աշխատին, որով աւելի օգուտ կրնան ընծայել Հայ ժողովուրդին :» Նպա-տակը բարի է . բայց իր այս թատրոնէն հասարակութիւնը բարիք մը չէր քաղեր . ընդհանուր հոգեբանութիւնը բացարձա-կապէս թոյլ է . ոճիրներ, խաբեբայութիւն, հասարակ գուեհիկ անբարոյական միջոց-ներ գնահատելի չեն . վատ նպատակ մը, որ թէեւ հեղինակին մտքին մէջ բարի է : Դովեկի է երկու սիրահարներու անկեղծօ-

րէն զիրար սիրելինն, բայց ի՛նչ հարկ
անձնասպանութեան դիմել, քանի որ էա-
կան կամ ստիպողական պատճառ մը
չկայ: Ազջիկը ապօրէն դաւակ մը ունե-
նալու սոսկումէն՝ կը մղաւ անձնասպա-
նութեան և իր Եղուարդը պարզ իրմէ
անբաժան ըլլալու համար, երկուքը միա-
սին կ'որոշէն թոյն խմել. «ապրիլն այն է,
երբ մահուան գալուստն զգեցած՝ երկու
զուարթագէտ՝ դիակ գիրկընդխառն կ'իջ-
նեն այն լուսնի փառ...» և ազջիկն հա-
մար քաղցր էր բանաստեղծ մը սիրել և
հետք մեռնիլ: Եւ այս խոսքի փափաքնին
կը կատարեն: Բայց չէ՞ որ սիրահարու-
թիւնը կոյր է. նկատի չառնել, ո՛ր և է
բարոյական պահանջ, մարդկային օրէնքն
ալ երբեմն ոտնակոխ կ'ըլլայ. սիրահարա-
կան առամներն անգին չեն նաեւ միջադ-
գային հանճարեղ թատերագիրներու ու-
րերգութեանց մէջ: Ժամանակին սովորու-
թեան հետեւած է նաեւ մեր բանաստեղծ
Դուրեանը: Սպանութիւն, թունաւորում,

ժամանակին կարծես ամէնէն կարեւոր
պահանջն էր զարձած. թատրոն մը առանց
այդ հրէշային ոճիւրներուն՝ հետաքրքրա-
կան ըլլալու հմայքը կը կորսնցնէր: Դու-
րեան ուզած է զգուսել այդ հմայքը:

*
**

Երջանկութիւնը Սիրոյ մէջ է. Դուրեան
կը կարծէ թէ Սիրով կ'երջանականանայ.
«Երջանիկ է այն ծաղիկը որ քու շրթանցդ
վրայ կը թառամի, երջանիկ է այն հող-
միկը, որ քու ճակատդ կը շոյէ, երջանիկ
է այն ճառագայթը որ քու մաշկիւղ մէջ
կը նուաղի, և ամէնէն աւելի երջանիկ է
այն որ զքեզ կը սիրէ ի բոլոր սրտէ:»
Երիտասարդ Վարդին համոզումն է այն,
իր սիրունին Շուշան կը պատասխանէ.
«Ահ, յիրաւի ի՛նչ քաղցր է այն սէրը,
Վարդ, սէրը կենաց դարունն է որ մեր
սրտին մէջ կը փթթի, և համբոյրը անոր
զեփիւռն է որ մեր սիրաբորբոք սրտերը կը
զովացնէ... Տե՛ս, Վարդ, բոլոր բնու-

թիւնը սիրով կը խայտայ... լուսինը սէր
 կը ցօղէ, ծաղիկը սէր կը բուրէ, հօլմիկը
 սէր կը չնչէ, թռչունը սէր կը գեղգեղէ,
 տիկնուկը սէր կը սօստփէ, առուակը սէր
 կը մրմնջէ, ո՛հ, ամէն ինչ սէր... սէր...» :
 Եւ Դուրեան յաւիտենականօրէն սէր քա-
 ղաւած է, թէ՛ քերթուածներով և թէ՛
 թատերադրութիւններով : Միշտ և ամէն
 բանէ վեր սէր և դարձեալ սէր : Շուշա-
 նին սէրը շատերը գլխէ հանած է, և այդ
 սիրոյ շատերը զո՛հ են եղած . մէկն ալ Սա-
 հակն է, աւագալի Գէորգին որդին . իր օր-
 հասական ժամերուն կը մրմնջէ. «Անհրե-
 ւոյթ ձեռք մը գերեզման կը ցօղցնէ ինձ
 սնդաղար, զոր սէրը իր արիւնխուայ մա-
 գիչներովը ստքերուս տակ փորեց. հո՛ն
 պիտի իջնեմ ես, Շուշան, վասն զի չա-
 փազանց սիրեցի զքեզ... Գերեզման,
 թո՛ղ յատակդ խոր ըլլայ, որպէս զի գի-
 շերուան լուսնեան մէջ աշխարհիս երեսէն
 սլացող սիրոյ խօսքերուն ու համբոյրնե-
 րուն մըմունջը չըլլայ որ գերեզմանիս թա-

փանցէ և իմ վշտահար ստուերս իր խոր
 քունէն արթնցնելով՝ աչքերէն արցունքի
 սառած կաթիլներ հոսեցնէ... Ո՛վ Սէր,
 դահլիճ երիտասարդաց, դու սրեցիր տա-
 պարդ...» : Ու այդ տապարին սնդութ
 հարուածներուն տակ կը փչրին Դուրեանի
 «Վարդ և Շուշան» թատերագութեան դե-
 րակատարները : Ու Դուրեանն ալ այդ տա-
 պարի հարուածէն կրցա՞ւ ազատիլ : Սիրոյ
 մատաղ մըն ալ ինքը : Իր «Վարդ և Շու-
 շան»ը սիրային զաղափարներով կատա-
 րեալ վարդ և շուշան մ'են, սակայն կը
 բուրէ ոճրագործութիւն, աւագակութիւն,
 կը տեսնես սպանութեան երկայն շարք մը
 որ սպանդանոցի սլզգալի տեսարան մը կը յի-
 շեցնէ : Իր օրերուն պահանջն էր հանդիսա-
 կաններուն ուշադրութիւնը սիրային դէպ-
 քերով գրաւել, և անվերջ խողխողումնե-
 րով գրգռել երեսակայութիւնը : Հանեցէք
 այդ թատերագութիւնէն մէկ քանի սիրային
 բացատրութիւններ, կը մնայ գեղարուես-
 տական տգեղ կմախք մը :

Դուրեանին վրայ գրող Պ. Արշակ Զօ-
պանեանը, բանաստեղծին թատերապրա-
կան գործերը անաչառօրէն կը քննադատէ.
գրած է. «Երբ մարդ Շէքսպիրի հոգեբա-
նութիւնը, Շրլլէրի քնարերգութիւնը,
Հիւկոյի թուիչը չունի, կատարելապէս
ծաղրելի բան մը կ'արտադրէ այդ արուես-
տին կապիօրէն հետեւելով: Եւ Դուրեանի
թատերերգութիւնները այդպէս են: Նիւթը
տլայական կերպով ընտրուած և աւելի
աղայական կերպով հիւսուած, առանց
բարձրութեան, ժամանակի և նկարագիրներու
մանրակրկիտ ուսումնասիրութեան, յաճախ
պատմութիւնը խօսակցութեան վերածուած
բացազանչութիւններով, հնչուն բառերով
ծանրաբեռնուած, հազիւ տեղ տեղ իրա-
պէս պերճախօս հատուած մը՝ պոռոտա-
խօսութեանց մէջ կարծուած, կամ զգաց-
մամբ բարախուն խօսակցութիւն մը՝ անա-
մէջ գոռում-գոչումներու տակ թաղուած:»
Շատ իրաւամբ Սրապիոն Հէքիմեան Դու-
րեանի համար ըսած է սա խօսքը. «Մեղք

որ այդ տղան թատերգութիւն կը գրէ.
անկեղծ բանաստեղծ ծնած է»: Բայց այդ
մեղքին առաջնորդողը ամէնէն աւելի Պէ-
շիվթաշլեանն էր եղած:

*
* *
*

Դուրեան Իւսկիւտարի ճամբարնին ա-
շակերտներէն է, դասերուն մէջ ամէնէն
անյաջողը, բայց վարժարանին բթամբօր,
ինքնօգնութեան մեծ դպրոցին ամէնէն
տաղանդաւոր գէմքերէն մին կրնայ ըլլալ:
Դպրոցական չրջանի անմիտ աշակերտնե-
րէն էին Վուլթեր Սկօտ, Հումպոլտ, Վուլ-
թա, Նեւտոն, Ալֆրէդ, Թրէր և Տիւմա
Հայր: Ասոնց շարքէն դուրս չի մնար և
միւր բանաստեղծ Դուրեանը: Վարժարանին
ինքը կը պարտի հայերէն և ֆրանսերէն
լեզուները և ընթերցումներ Հ. Արսէն
Բագրատունի. Հ. Ալիշան քերթողներու
երկերէն: Եւ դասարանի գրասեղաններու
առջեւ ինքը զգացեր է բանաստեղծական
խանդի մոգութիւնը, զայն ո՛չ վարժա-

պետները և ոչ ալ աղքատութիւնը կրցեր
են մարել :

Հայրը ջրանակիրներու պետն է , ընտա-
նեկան աղքատութիւնը անտանելի է .
տունը հաց կը պահանջէ : Դուրեանի բուխ
սիրտը կարող չէ դիմադրել խեղճ կացու-
թեան , իրեն կ'առաջարկուի նիւթական
գործ . հաշուակալութիւն , կամ պայուսակ
բռնել իլիաճ էֆէնտիի ձիուն հտուէն վա-
զել , և ի՛նչ դառնացած չեշտով կը հա-
ռաչէ . «Ասանկ ստորին գործեր ընելու
համար է , որ զպրոցին մէջ այնչափ ատեն
միտքս յոգնեցուցի» : Ու կը ստիպուի խա-
ներու մէջ հաշիւներով զբաղիլ . Սրագիր
թերթին օգնական խմբագիր կ'ըլլայ , դաս
կու տայ , և վերջապէս թատրերգութիւն-
ներ գրելով , կ'ուզէ ստակ չափիլ . և ծնու-
ղաց հաց հասցնել : Բայց թատրերգու-
թիւնները իրեն մէկ քանի ծափ և երկու
երեք ստակ կու տային : Սակայն գրիչը
ստակ չի չլիներ . տունէն իրեն կ'ըսեն .
«Պետրո՛ս , գրելով չլինար , գործ մը գը-

տիր» : Դերասան կ'ըլլայ . «Ամիսի մը չափ
մինչեւ անգամ խոնարհեցայ դերասանու-
թիւն ընել , ընտանիքիս կարօտը լեցնելու
համար» . բայց մեծ յաջողակութիւն մը
ցոյց չի տար դերասանութեան մէջ , թա-
տերապետ Յակոբ Վարդովեանը անոր կը
յատկացնէ ամսական 300 դրուչ : Բայց
նախատինքով մը Վարդովեան թշնամա-
ցած է Դուրեանին , ու խեղճ բանաստեղծը
կը զրկուի դերասանական չափէն : Աղքա-
տութիւնը իր ճիրանը անոր թոքերուն մէջ
կը մխէ , և կը ծծէ բանաստեղծին անոյշ
կեանքին ճրագը :

*
* *

Դուրեան գրականութեան մէջ զարգա-
նալու համար Իւսկիւտարի Վարժարանը
իրեն նշանակութիւն չունէր . առանձին
աշխատութիւնը , կարգալ , անընդհատ
կարգալ միջազգային գլուխ գործոցները
միակ միջոցներ են ինքնազարգացումի :
Եւ Դուրեան ըմբռնած էր ընթերցումի

գլխավորական օգուտը . իր մահէն յետոյ սեն-
եակէն երկու սնտուկ գիրք կ'ելնէ . բայց
աստի յաճախակի ընթերցասիրաց ընկե-
րութեան գրադարանէն 10-15 գիրք կ'առ-
նէ կը կարդայ ու կը վերադարձնէ : Ինքը
սիրած է Այիշանի և Պէշիկիթաշլեանի քեր-
թուածները , ու անոնց համար մեծ պաշ-
տում մը ցոյց տուած : Իր օրերուն եւրոպա-
կան տաղանդաւոր հեղինակներուն գոր-
ծերուն ծանօթ է . իր մէկ թատրոնին մէջ
կը յիշէ Լամարթինը , Մօլիէրը , Ժան Ժաք
Ռուսսօն , այդ միեւնոյն գրքին մէջ գրած
է այս տողերը . «Անհարկն է որ մարդ
Շէքսպիրի , Հիւկոյի և Տիւմայի թատեր-
գութիւնները կարդացած ժամանակ չըս-
քանչանայ . կը պաշտեմ ես այդ հանճար-
ները , ժողովրդոց այն շանթեռանդն ու
կարմիր գաւակները :» Ինքը իրօք հիացող
մըն է այդ հանճարներուն , և անոնց գոր-
ծերէն ինչ ինչ կտորներ ալ թարգմանած :
Իզմիրի և Պոլսոյ Մամուլը արդէն սկսած
էր ռումանդիք եւրոպացի հանճարներու

նշանաւոր գործերը թարգմանել և հան-
րացնել . Դուրեան այդ կրակոտ շրջանի
գաւակներէն է . կը լափէ այդ թարգմանու-
թիւնները և արդէն Քրանսերէն լեզուի
ծանօթ ըլլալով , կը կարգայ եւրոպացի
հեղինակներէ Քրանսերէն վէպեր , քեր-
թուածներ ու թատերգութիւններ : Պ. Ար-
շակ Զօպանեան կը գրէ . «Գալով Դու-
րեանի ընթերցումներուն , սխալ մըն է նո-
րէն կարծել թէ «Ինչ կ'ըսեն»ի հեղինակը
բան մը կարդացած չէ : Անշուշտ բոլոր
գրականութեանց շրջանը ըրած չէ , և շատ
հեռու ատկից . բայց կարդացած է ամէնէն
փափուկ ու ամէնէն տաք հեղինակներն
այն գրականութեան , որ ամէնէն տաքն է
բոլոր գրականութեանց , գլխաւոր ռուման-
դիք բանաստեղծները , Հիւկոն (բանաս-
տեղծութեանց առաջին մասը , թշուառ-
ները , և թատերգութիւնները) , Լամար-
դինը (բանաստեղծութիւնները , ժողովներ ,
Ռաֆայէլը) , Տիւման (վէպերը և թատեր-
գութիւնները) , թերեւս Պայրընէն ալ մէկ

քանի թարգմանութիւն կարգանցած, և
Կէօթէի վէրթէրին վրայ գաղափար ունե-
ցած ըլլայ»: Հարկ չի կայ տիեզերական
ծանօթութիւն միջազգային գրադէտներու.
Դուրեան ամէնէն կարեւորներուն ծանօթ
էր. լաւ կ'ըսէ Պ. Զօպանեան. «Դուրեանի
պէս մտքի մը համար, քանի մը մեծ գոր-
ծերու ընթերցումը ամբողջ տիեզերքի մը
բացումն է:» Բանաստեղծին միտքը արդէն
վառ կրակ մըն է, գեղեցկագիտական
աստղեր ժայթքող վառարան մը. ընթեր-
ցումը կ'արծարծէ այդ կրակը: Դուրեան
օտար գեփիւռի պէտք չունէր, իր մէջ
կրակը բնական էր. ընթերցումը միջակ
կրակատար ձեւ մը սուլաւ իր քնարին:

*
* *

Ամէնէն առաջ ինքը իր քնարին հաւ-
նած է, ճանչցեր է իր բարձր արժանիքը:
Կը պատկառի Պէշիկիմաշլեան բանաստեղ-
ծէն. բայց կ'ուղէ գիտնալ թէ իր տաղան-
դը արդեօք կը գնահատուի՞ անկէ, իր

«Սեւ Հօղեր» թատրերգութիւնը կու տայ
անոր, և կը փափաքի կարծիքը իմանալ.
մէկ քանի օր վերջը Պէշիկիմաշլեան կը վե-
րադարձնէ զայն, յայտնելով որ բաւական
լաւ է, և թէ չեղինակը փայլուն ազագայ
կը խոստանայ: Բայց անոր ազագան ճան-
չցողները քիչ էին, իր կենդանութեան ոչ
միայն կը տեսնէր կոյսերու սիրոյ ժլատու-
թիւնը այլ և գնահատումը անտարբեր
ճղճիմութիւն մը հանրութենէն. այս ամե-
նաստոյգ է, ասոր համար է որ բանաս-
տեղծը իր օրհասական օրերուն դառնացած
կը հառաչէր իր այս խօսքերը. «Խմ յարգս
չճանչցան, բայց պիտի փնտռեն զիս»: Եւ
համոզուելով որ ինքը արժանիք մ'ունի,
քնարը անսովոր յարգ մը, կ'աղերսէ.
«Ախ, գոնէ գրածներս տպեցէք. չմոռ-
ցուի մ»: Տաղանդ մը մոռնալն ոճիր մը չէ:
Մենք ոճրագործ չենք: Մենք այդ սիր-
ուած և սիրոյ ողջակէզ տաղանդը չի մոռ-
ցանք, մահուընէ վերջը իր բարեկամները
Գէորգ Զօպանեան և Ա. Գօռանեան հան-

գանակութիւն մը կ'ընեն, և տետրակներով կը սկսին հրատարակել բանաստեղծին քերթուածներն ու թատրոնգութիւնները. ասոնք ընդունելութիւն կը գտնեն, և գրքերուն հասոյթովը Պաղլար զաչիի գերեզմանոցին մէջ համեստ շերի մը կը կանգնեն բանաստեղծին հողաբլուրին վրայ: Իր համբաւը կ'արտաթեւէ օր աւուր վրայ, քանի որ երթալով զգալի կարեւորութիւն և յարգ կը արուի քնարերգական գրականութեան, և մամուլին մէջ կարեւորութիւն կը արուի գեղեցկագիտական քննադատութեան, ու վերլուծելով մեր բանաստեղծական արտադրութեանց կոյտը, կը յաջողինք որոշել թոյլը կորովիէն, բնականը անբնականէն, չնորձալին անչնորհէն: Եւ հիմայ, չնորհիւ անկեղծ քննադատութեան, կ'ընդունինք Դուբեանի քերթուածները, յաջող, սրտազրաւ, բնական և զգայուն մտքի և գորովի ծաղիկներ, որոնք անթառամ փունջ մը կը մնան մեր գրականութեան տաճարին մէջ:

*
* *

Դուբեանի քնարը տխուր է երբ յուսահատութիւնը սեղուցած է իր ոսկի երազները, ու երազներ են անոնք, ուսկից կ'առնէ իր քնարին համար կրակ, քաղցրութիւն, հմայք, և այդ երազներով կ'ապրի ու կ'ապրեցնէ իր յիշատակը: Գերեզմա՛ն, այդ սեւ հողը յիշեր է, երգեր է, մրոտած ճակատագիրը անիծեր է, բայց յուստեսութիւնը չէ՛ որ զինքը կը մղէ մեկամաղձոտութեամբ կեանքը ողբերգելու, հիւանդութիւնը զինքը կը կրծէր, և գիտէր որ փրկութեան յոյս չի կայ, ինքը զուարթ է եղած, աղքատութիւն, թոքախտ ամպոտեր են այդ զուարթ ճակտին երկինքը:

Պ. Տօքթ. Պօղոս Բօլօլեան Լոնտոնի Նոր կեանք հանդէսի «Հայուն Յուստեսութիւնը» յօդուածին մէջ Դուբեանի մասին գրած է. «Դուբեան ճշմարիտ բանաստեղծը, ջանջախոտած խեղճութեան ու հիւանդութեան տակ, ունեցած է դառնութեան յուսահատ վայրկեաններ: Աղ-

քատ ծնած, աղքատ ապրած, աղքատ մե-
ռած գրեթէ պատանի, առանց կեանքը
ճանչնալու, առանց զգացած ըլլալու,
սիրած ու ատած է զայն, ու պողկեպոս
իր անհուն ցաւը, հիւանդի ու կարօտի
կսկծելի ցաւը, կեանքը իրմէ իւրզին
դէմ: — Իր բանաստեղծի կազմութիւնը
երգել տուած է սէրը իր ճերմակ ամբօւ-
թեանը մէջ. ու թողախտաւորի ցաւը ա-
նիծել տուած է երկինքը: ... Ու երբեք
չպիտի համարձակիմ յոռետես ըսել Դու-
րեանի համար. պատանի, ապրելու սէրը
ունէր, ու իր ցաւը, իր անէծքը կեանքին
դէմ չէր, ընդհակառակը, իր ցաւը ան-
հուն է որովհետեւ կը զգայ թէ մահացու
կերպով խոցուած է... Դուրեան կեանքը
չ'ատէր: Տխուր բանաստեղծ մը եղած է
Դուրեան, ու իր վայրկենական արցունք-
ները բացատրելի: Անկարելի է յոռետես
յորջորջել այն բանաստեղծը, որ այս տո-
ղերը կը գրէր.

Ո՛հ, տե՛ք հոգւոյս կրակի մի կաթիլ,
Սիրել կ'ուզեմ դեռ, եւ ապրիլ ու ապրիլ':

Լուրջ են Պ. Քօլօրեանի այդ դիտողու-
թիւնները:

Աղբիւ կ'ուզէր, սիրելու համար, ապ-
րիւ կ'ուզէր երգելու համար: Բայց քիչ
ապրեցաւ. շատ աւելի գեղեցիկ արտա-
գրութիւններ իրմէ կ'ակնկալուէր, աղքա-
տութիւնը իր հակիրճ կեանքէն ալ օգտա-
կարին կէսը յափշտակեց: Դուրեան մեր
գրականութեան օգտակար է իր քնարով,
բայց հաց ճարելու համար իր գործօն
չըջանի մեծ մասը մոխիր է թաարերգրու-
թիւններով: Քիչ ապրեցաւ, քիչ գրեց,
բայց իր գեղեցկին տաղանդը անմահացուց
վառվառ մտքերով, փնջակ մը իր մտքե-
րէն, օրինակ իր գեղեցկին.

«Դժուար է խօսիլ անհունի համար.
անհունը չուրթներ չը կրնար ունենալ,
անհունը ինքն իր մէջ կը թաղուի. ինքն
իր մէջ կը փողփողէ:»

«Կը հաւատամ Աստուծոյ, կը հաւա-

տամ այն հանգերձեալ ապառնիին, ո՛վ որ կը հաւատայ, երջանիկ է:»

«Սին ճակատագիրը... մեզ՝ մանուկ հանձարներս դալկահար շանթերու փունջ մը բըռաւ:»

«Ով որ երգ չունի կամ երգել չգիտեր՝ գեղեցիկն սիրունին իտէականը շօշափելու քաղցրութիւնը չունի: Մարդուն նշանաբանը երգն է, բնութիւնը ամբողջ երգ մ'է, ես ալ կ'ըսեմ. «Երեսօտարդ ըլլալ՝ երգել, ծեր ըլլալ և աղօթել:»

«Աշխարհիս մէջ միայն անհաւատը ապրեջանիկ, յուսահատ և թշուառ է, թերեւս բարեկամք զիս միտելքական կամ այլաբանական գտնեն տողերուս մէջ, արդէն ես ալ այլաբանութիւն մ'եմ, խորհուրդ մ'եմ»:»

«Եթէ ճակտիս վրայ վարդ ունենայի, կիները զիս պիտի սիրէին. ա՛հ աւելի լաւ է որ դալուկն ունիմ և բանաստեղծները զիս կը սիրեն:»

«Համոզուէ՛, որ քու եղբայրդ գերեզ-

մանի տեղ Նոյեան Տապանը կը մտնէ աշխարհի արիւնահեղէն փրկուելու համար»:»

«Ի՛նչ, ի՛նչ հանձարներ հիւղին այն քառասլին սեմին վրայ խամրեցան կամ մարեցան: Հասարակաց գերեզմաննոցներուն մէջ հողակոյտներ կան, որոնք հրաբուխներ պիտի ըլլային, բայց կայծը սրտի խաւարին մէջ առանց երբեք հրահրելու թաղուած է... Հանձարը վնին մէջ գտնել մը եղաւ առանց մարդկութեան եթերին մէջ գխաւոր մը ըլլալու»:»

Կարելի՞ է որ բանաստեղծ մը իր մէջ զգայ պառնասական խանդի մաքուր կրակը, և տարբեր ու ցուրտ շեշտ մ'ուսնենայ իր ո՛ր և է գրուածոց մէջ: Քնարին հետ նաեւ ընտանեկան խօսք նամակին հետ միշտ միեւնոյն բանաստեղծ հոգին է. ու թատրերգութիւնները եթէ անյաջող են իրրեւ բեմական գործ, գեղեցկագիտական արտաշիրութիւն, և չունենան արուեստ, ձեւ հրապոյր, բայց անոնք քնքոյշ գեթականութիւններու կուրծքին տակ կը արո-

փեն բանաստեղծին գրաւիչ քնարը, ու եթէ կա՛ն անոնց մէջ տափակութիւններ, նիւթին անկատարութեան վերագրելի են, և թատերական գործին մէջ թոյլ, փութ-կոտ անփորձ գրիչ շարժելուն: Իր քնարին ձայնը անկեղծ ու բնական ըլլալուն համար է որ հանրութեան ուշագրաւ եղաւ, ու ամէնէն աւելի զինքը սիրեցին իրեն պէս մտածողները. կոյսերը և երիտասարդները զինքը շատ սիրեցին: Դուբանյոյսերու և հրատապ երազներու մէջ օրօրուն՝ ծաղկաւոր հայ սրտերու քնարն է: Ու այդ քնարը մաղձոտութեան գերեզմանին դուռը չի բանար, այլ յոյսերու, գեղեցիկ պատրանքներու, ու խաբուող պատանին կամ օրիորդը սիրով կը խմէ յուսախաբութեան բաժակը, վասն զի Դուբանի հոգին հոն թափած է իր անկեղծ իտէալին ամէնէն ջինջ ու կրակոտ կաթիլները: Անրջող սրտերը չեն ուզեր որ այդ կաթիլները չորնան իրենց թարթիչներուն վրայ: Դուբան տխուր չեչտեր ունի,

բայց իր տխրութիւնը գրաւիչ է, իր յուսեալութիւնը սիրելի: Լամարդինի երկինքը Դուբանի քնարին վրայ ցողեր է անոյշը. և ինչ սիրուն ցոլքեր կան հոն, բայց դաշնակներու մեծ վարպետին ղոյնը անտեսած է, և արդէն չատերը մեր բանաստեղծներէն Լամարդինի միայն քնքոյշ լեզուն սիրեր են, և դեռ աւելի լաւ պիտի ըլլար, եթէ սիրէին նաեւ անոր սրինգով յղացած պատկերները և աշակերտէին իրեն այդ ճիւղին մէջ ալ:

*
* *

Ամէն գրագէտ իր քննադատական ըմբռնումով յատուկ հիացում մ'ունին Դուբանին, պուտ մը, կուժ մը կամ ծովացած հիացում:

Կենսագրողը՝ Բարսեղ Ե. Էքսերճեան կը գրէ.

«Աղքատութեան ծոցին մէջ ծնող մանկիկ մը, ցաւերու ու արցունքի մէջ սնանող պատանի մը, տառապանաց ու աղ-

քատութեան եզրը մարդ հանձար մ'է, նա՛ որ իւր զգայուն սրտին ու հիւանալի հոգւոյն թռիչներովը կը սլանար անհունին մէջ, ու մարդկային ամէն զգացումներն բնական, անշատ ու յստակ գոյներով կը պարզէր, նա՛ որ փափկազգաց, շնորհալի, կորովի ու վսեմ սնովը կը փայլէր, երկիրն բովանդակ իւր անծայրածիր տարածութեամբը բաւական չէր գտնէր զինք հասկընալու... Այս հանձարը վերջին անգամ աչքերն երկրիս վրայ կը դարձնէ խորշ մը գտնելու համար. երա՛զ, ցնա՛րք, յանկարծ իւր աչքերուն կը հանդուի ցուրտ գերեզման մը բերանաբաց. պատրաստ՝ կուլ տալու հիւժած, մաշած մարմին մը, ու այս գբին եզերաց վրայ ակնապիշ՝ հողին, այն միշտ բարձր ու վսեմ հողին՝ որոտազուց կը գողայ. «Բանաստեղծ մը մահուանէ չի սոսկար. այն ատեն իրաւունք ունէի ցաւելու, երբ ամէնքը անմահ ըլլային, և ես միայն մահկանացու»։ ... Հանձարի հրաբուխ մը կար հո՛ն, ներսը,

որ իւր տկար հողէ պատեանին մէջ միտաց, ու միտաց, ոչ ոք ուզեց քրքրել հանքերով ակաղձուն այդ հողն։ — Այդ հրաբուխն վերջապէս իւր հողէ պատեանէն դուրս նետեց իւր գտններն, այլ այդ մատաղ հասակին մէջ, կենաց գարունին մէջ, այդ ժայթքումն այրեց, մոխիր դարձուց զինքն ալ։»

Պ. Արշակ Զօպանեան հիացող, հեղինակաւոր քննադատը Դուրեանին, կը գրէ. «Բեզուն շրջանին մէջ, ուր մեր մեծագոյն քնարերգականները ունեցած ենք, Ալիշանը, Պէշիկիշաշեանը, Թէրզեանը, Հէքիմեանը, Աճէմեանը, Դուրեան եկաւ այն միջոցին, երբ հողիները լեցուած էին վսեմ բառերով, յուզման ճիչերով, արցունքով, արիւնով, ճախրանքով. ինք աղնուազգի միտք, բնութենէն օժտուած, մնաւ այդ հրեղէն մթնոլորտով, ու այդ զգացման գրականութեան ամէնէն հոծ ու ամենէն տաք ներկայացուցիչը եղաւ, ու վերջինը։ Այն գործը, զոր արտադրած է, իր ժա-

մանակին ոգիին խտացումն է. անոր ամբողջ շինծու փքոցուռոյց, դերասանական ասար կը պարունակէ (թատրերգութիւնները), ինչպէս անոր յափշտակութիւնը, աւիւնը և զգայնութիւնը: . . . , ինչ ձեւ ալ առնէ հայ բանաստեղծութիւնը, ինչ զարգացման ալ հասնի, այդ միամիտ երգերը, իրենց անկատարութիւններով և իրենց անհաւասարութիւններով հանգերձ, միշտ պիտի պահեն իրենց անթառամ երիտասարդութիւնը, որովհետեւ անկեղծ ներշնչման մը ծնունդ են և որովհետեւ հանձարի կնիքը կը կրեն: Ապագան վերջապէս պիտի նաւիրագործէ բանաստեղծին անունը զոր իր ժամանակակիցները չգիտցան յարգել: Այդ սիրոյ տաղերու պղտիկ հաւաքածուն, ամէն մտքերու մէջ քանդակուած, ամէն բերաններու վրայ թռչելով, ազգային իր մը պիտի դառնայ, և ամէնէն աւելի սիրուածներէն մէկը: Ու սերունդները, որոնք պիտի գան սերունդներէն յետոյ, իրենց երազանքի և արտածութեան

ժամերուն, նոճիներու սուգին մէջէն և վերջալոյսի արտածութեան տակ այդ դաւկահար սասուերին թափափըլ պիտի տեսնեն, ցաւով սարսուցող տողերու երամով պաշարուած, որոնք՝ մեծութեան մէջ թւարաց՝ յաւերժապէս կու լան:»

Հայ հանձարներու և տաղանդաւոր մեծ դէմքերու վրայ սքանչացող Պ. Մելքոն Կիւրճեանը (Հրանդ) իր «Զատկական օրագիր» վերնագրով շարաթական քրոնիկներուն մէջ անհունօրէն կը հիանար Դուրեանի քերթսկական գրչին. կը յիշատակէր բանաստեղծին անտիպ նամակներէն ամէնէն գեղեցիկ մտքերը, ու կը յայտնէր իր գնահատական այս տողերը.

«Դուրեան իր այս ամէն գրուածոցը մէջ անծանօթին ալ հետ է, կը զարնուի, անէծք ու արհամարհանք ի ձեռքն բռնած հին աստուծոյ մը պէս որ կայծակն ունէր իր աջոյն մէջ. թէ բժշկին գեղագրին առջեւ, թէ լուսնի տակ, թէ մտերիմի մը և կամ գերեզմանի մը քով, հոգի մը չէ որ

կը խօսի, այլ գերեզմանաց բանաստեղծութեան հաղարաւոր բերաններ, որ դաւկահար ճակտի մը ներքեւ անհունի դաշնակութիւնը կը յօրինեն, մեղմ, ուժգին, նուաղկոտ և որոտընդոտ ձայներ իրարու խառնելով, հապա իւր վէճքքն որ կուրծքին տակ միշտ արիւնոտ կը հոնդայ, հապա իւր կենսական ուժե՞րը՝ որ միշտ կը սպառին, հապա անլուելի պատճրա՞գմն զոր աննկուն կը մղէ Գերազոյնին դէմ...»

Միեւնոյն գրագէտը Դուբեանի մուժմաքերուն մեկնութիւն տուած է, ո՛չ հին Արեւելիի այլ հին Հայրենիի մէջ 1894ին կը գրէր. «Իր միութիւնն ալ, որ տեսնուած է ուրեք ուրեք, տաճարի մը ըստուերն է որ աւելի խորհրդաւոր կ'ընայ Սրբութեանց վրայ, խաչին ու պատկերին վրայ, կամարին և յատակին մէջ երերուն»։ Եւ միեւնոյն օրագրին մէջ Ասպէս կեղծանունով ուրիշ գրագէտ մը հիացումով կը դրուատէր Դուբեանի քնարերգական հմայքը. չէ՞ որ ինքն է եղած ամէնէն ան-

կելծ սիրերդուն. Ասպէս մեծ խանդավառութեամբ կը գրէր. «Ի՛նչ գերազանց սիրող մը այդ պատանի Դուբեանը։ Խուսկ որ մինչև հատնումը, մինչև սպառումը, ծխած է բազինին առջեւ՝ իր անտարբեր ու անզգայ արձանի անմատչելիութեամբը բազմած է կինը։ ... Հէգ ջախջախ քնար, որ միշտ միեւնոյն երգը երգած է հեռզնետէ աւելի սուր ու աւելի ջղածգական խաղերով, մինչև այն ժամուն ուր ա՛լ քնարը կոտորուած է զինքը սեղմող ձեռքին ճգնաժամային սրկումին տակ»։

Դուբեան փչրուած արեւ մըն էր. չէ՛ եղած այնքան մեծ որչափ իրեն առատաձեռնուած անոտհման համբաւը։ Քարկոծումի արժանի՞ եմ արդեօք այս խօսքովս, սակայն ինձմէ առաջ քարը պէտք է ինկնայ մեծանուն գրագէտ և անաչառ քննադատ ողբացեալ Արփիար Արփիաւբեանի վրայ, որ միշտ անճրկած էր, երբ պիտի գրէր Դուբեանի վրայ, իմ ստիպու-

միս չկարենալով դիմադրել, երկու տող
գրեց արտասահմանի խողխողուած թերթի
մը մէջ, և տեսէք ի՞նչ ժլատ է իր գրիչը.
«Պետրոս Դուբեան ի՞նչ պիտի ըլլար:
Դադանիքը հետը գերեզման տարաւ: Բա-
նաստեղծ ծնած, իր բնածին կարողու-
թեանց զարգացումովը մեծկակ տեղ մը
պիտի բռնէր մեր նոր գրականութեան մէջ:
Հիմակ սրտերու մէջ է իր տեղը: Քսանա-
մենի վաղամահիկը երսուն տարիէ ի վեր
է որ նոր նորածիկ երիտասարդներու գրա-
ւիչն է: Տրամաթմախիժ սրտերու ալ սփո-
ւանքն է: Ահա ինչո՞ւ շատ ժողովրդական
անուն մը, քանի մը բանաստեղծութիւն-
ներով:»

Չեմ գիտեր որ եթէ այժմեան բա-
նաստեղծներէն ըլլար նաեւ Դուբեան,
պիտի կարենա՞ր ժամանակակից գրական
ըմբռնումներու համեմատ արժանանալ
այն գովեստներուն ինչ որ անցեալը իրեն
պարգեւած էր:

Թող դարձեալ իր ոսկի բազկաթուով
անխախտ մնայ իր ոլիմբական բարձունքը.

վասն զի ան կրցաւ գրաւել շատերուն
սիրտը: Անուբանալի է իր ինքնաբուխ և
բնատուր քերթողական շնորհալի կրակը,
զոր վառ պահեց, բռնկեցուց և այդ կրա-
կէն կայծեր ցանեց զինքը պաշտով նոր
բանաստեղծներու կուրծքին մէջ:

Իր քերթուածներէն ամէնէն գեղեցիկ-
ները թարգմանուած են անգլիերէն,
ֆրանսերէն, ռուսերէն և գերմաներէն:
Իր վրայ մեր գրականութեան մէջ գրող-
ներ շատ եղան: Եւ միշտ անհուն համակ-
րանքով հիւսեր են անոր նկարէն ուրուա-
պաակերը:

Ատոգերը շատ երգեց, և արդեօք ո՞ր
ատողին մէջ օթեւան գտաւ իր շողշող
հոգին:

Պիտի տեսնե՞նք Աշտիշատի բարձուն-
քը հայ փանթէնն մը, Դուբեանի ու նման-
ներու ածիւնէն ափ մը՝ սափօրնիրով զե-
տեղուած հո՛ն՝ մարմար խորչերու մէջ...

Վ. Ն. Ջ.

1p

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0381086

67.046

891.99.092
17-99.5